

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 5

2026

MAKTABGACHA YOSHDAGI DUDUQLANUVCHI BOLALARDA NUTQIY NAFASNING AHAMIYATI

Shokirova Shahnoza Dilmurodovna

Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti, professor

Ibrohimjonova Feruzabegim Erkin qizi

Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti, magistrant

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi duduqlanuvchi bolalarda nutqiy nafasning shakllanishi, uning nutq faoliyatidagi o'rni hamda duduqlanishning nevrotik va nevrozsimon shakllarida kuzatiladigan buzilish xususiyatlari yoritilgan. Nutqiy nafasning fonatsiya, artikulyatsiya va prosodik komponentlar bilan uzviy bog'liqligi, uning ontogenez jarayonida bosqichma-bosqich rivojlanishi ilmiy manbalar asosida tahlil qilingan. Shuningdek, duduqlanuvchi bolalarda nafas va fonatsiya koordinatsiyasining buzilishi, nafas tutilishi, qo'shimcha nafas olish, paradoksal nafas harakatlari hamda nutqning marom va ravonligiga ta'sir etuvchi omillar tavsiflangan. Maqolada duduqlanishni korreksiya qilishda nutqiy nafasni rivojlantirishning ahamiyati, logopedik mashqlar va relaksatsion usullarning samaradorligi, ayniqsa A.N. Strelnikovaning paradoksal nafas mashqlarini qo'llash imkoniyatlari haqida fikr yuritiladi. Nutqiy nafasni shakllantirish duduqlanuvchi bolalarning erkin muloqotga kirishishi, nutqning ritmik va intonatsion yaxlitligini ta'minlash hamda psixoemotsional holatini barqarorlashtirishda muhim omil sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: duduqlanish, nutqiy nafas, fonatsiya, artikulyatsiya, nevrotik duduqlanish, nevrozsimon duduqlanish, korreksion-pedagogik ish, ontogenez, logopediya, paradoksal nafas mashqlari.

ЗНАЧЕНИЕ РЕЧЕВОГО ДЫХАНИЯ У ЗАИКАЮЩИХСЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Шокирова Шахноза Дилмуродовна

Национальный педагогический университет Узбекистана имени Низами, профессор

Иброхимжонова Ферузабегим Эркин кизи

Национальный педагогический университет Узбекистана имени Низами, магистрантка

Аннотация

В данной статье рассматривается формирование речевого дыхания у детей дошкольного возраста с заиканием, его роль в речевой деятельности, а также особенности нарушений, наблюдаемых при невротических и невротических формах заикания. На основе научных источников анализируется неразрывная связь между речевым дыханием и фонацией, артикуляцией и просодическими компонентами, а также его постепенное развитие в процессе онтогенеза. Также описываются нарушения координации дыхания и фонации, задержка дыхания, дополнительное дыхание, парадоксальные дыхательные движения и факторы, влияющие на ритм и беглость речи у детей с заиканием. В статье обсуждается важность развития речевого дыхания в коррекции заикания, эффективность логопедических упражнений и методов релаксации, особенно возможности применения парадоксальных дыхательных упражнений А.Н. Стрельниковой. Формирование речевого дыхания рассматривается как важный фактор, позволяющий детям с заиканием участвовать в свободной коммуникации, обеспечивающий ритмическую и интонационную целостность речи и стабилизирующий их психоэмоциональное состояние.

Ключевые слова: заикание, речевое дыхание, фонация, артикуляция, невротическое заикание, неврозоподобное заикание, коррекционно-педагогическая работа, онтогенез, логопедия, парадоксальные дыхательные упражнения.

THE IMPORTANCE OF SPEECH BREATHING IN PRESCHOOL CHILDREN WHO STUTTER

Shokirova Shahnoza Dilmurodovna

Nizami National Pedagogical University of Uzbekistan, Professor

Ibrohimjonova Feruzabegim Erkin qizi

Nizami National Pedagogical University of Uzbekistan, Master's Student

Abstract

This article discusses the formation of speech breathing in preschool stuttering children, its role in speech activity, and the features of the disorders observed in neurotic and neurotic forms of stuttering. The inextricable link between speech breathing and phonation, articulation, and prosodic components, and its gradual development in the process of ontogenesis are analyzed based on scientific sources. Also, the violation of breathing and phonation coordination, breath holding, additional breathing, paradoxical breathing movements, and factors affecting the rhythm and fluency of speech in stuttering children are described. The article discusses the importance of developing speech breathing in the correction of stuttering, the effectiveness of speech therapy exercises and relaxation methods, especially the possibilities of using A.N. Strelnikova's paradoxical breathing exercises. The formation of speech breathing is considered an important factor in enabling stuttering children to engage in free communication, ensuring the rhythmic and intonational integrity of speech, and stabilizing their psychoemotional state.

Keywords: stuttering, speech breathing, phonation, articulation, neurotic stuttering, neurosis-like stuttering, corrective pedagogical work, ontogenesis, speech therapy, paradoxical breathing exercises.

Nutq jarayonida nafas a'zolari faqat gaz almashinuvi bilan cheklanmay, balki ovoz hosil qilish funksiyasini ham bajaradi. Shu sababli nutqiy nafas oddiy fiziologik nafasdan o'ziga xos jihatlari bilan farqlanadi. Nutq boshlanishidan oldin chuqurroq va tezroq nafas olinadi, keyin esa havo oqimi boylamosti bosimini saqlagan holda ratsional taqsimlanib, nafas chiqarish davomiyligi intonatsion va mantiqiy jihatdan tugallangan nutq bo'lagini ifodalashga yetadigan darajada uzayadi. Nutqiy rivojlanish davomida diafragma va nafas harakatlarining maxsus "nutqiy" mexanizmi shakllanadi: diafragma nozik differensial harakatlar orqali har bir tovushni talaffuz qilish jarayonida tebranib, artikulyatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlaydi va mushaklar tonusidagi to'liqsimon o'zgarishlar tovush hosil qilish energiyasini boshqarish hamda nutqni bo'g'inlarga ajratishda muhim rol o'ynaydi. Markaziy mexanizmlar bu jarayonni aniq nazorat qilib, nafas chiqarish paytidagi harakatlarni tartibga soladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nutqiy nafas nutqning mazmuni, intonatsiyasi va tuzilmasiga bog'liq holda tashkil etiladi: nafas olish odatda jumla yoki mazmuniy guruhlar oralig'ida yuz beradi, nutq esa turli balandlik, tezlik va urg'ular bilan ijro etilishi mumkin. Shu bilan birga, nutqning prosodik va bo'g'in tuzilmasi nafasni boshqarishda yetakchi ahamiyat kasb etadi, nafas olish va chiqarish jarayonlari lingvistik pauzalar bilan uyg'unlashadi hamda nutqning mazmuniy birliklarga ajratilishiga xizmat qiladi. Natijada nutqiy nafas shartli-reflektor xususiyatga ega bo'lib, u nafaqat artikulyatsiya, balki nutqni ichki rejalashtirish va ijro etishning sinxron mexanizmlarida ham faol ishtirok etadi.

Adabiyotlar tahlili

Duduqlanish va nutqiy nafas muammosi logopediya, psixologiya hamda neyrofiziologiya yo'nalishlarida uzoq yillardan buyon dolzarb mavzulardan biri sifatida o'rganib kelinmoqda. Ilmiy manbalarda nutqiy nafasning shakllanishi nafaqat fiziologik jarayon, balki nutqning ritmik, intonatsion va kommunikativ jihatlari ta'minlovchi murakkab psixofiziologik tizim sifatida tavsiflanadi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi duduqlanuvchi bolalarda nutqiy nafasning yetarli shakllanmaganligi nutqning ravonligi, sintaktik yaxlitligi va muloqot faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ko'plab tadqiqotchilar tomonidan qayd etilgan.

L.S. Vigotskiy nutq va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni asoslab, nutqning tashqi ifodasi ichki rejalashtirish jarayonlari bilan chambarchas bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. Olimning fikricha, bolaning nutqiy faoliyati rivojlanishi davomida nafas, fonatsiya va artikulyatsiya tizimlari yagona funksional mexanizm sifatida shakllanadi [2, 47-b.]. Vigotskiy nutqning emotsional va kommunikativ jihatlari bolaning psixik rivojlanishi bilan parallel kechishini ko'rsatib, ayniqsa, duduqlanish holatlarida ichki nutq va tashqi nutq o'rtasidagi nomuvofiqlik kuchayishini qayd etadi [2, 83-b.]. Ushbu qarashlar duduqlanishda nutqiy nafas buzilishlarini faqat fiziologik emas, balki psixologik omillar bilan ham izohlash imkonini beradi.

R.E. Levina nutq nuqsonlariga ega bolalarda bog'langan nutqning shakllanish jarayonini chuqur tahlil qilgan olimlardan biri hisoblanadi. Uning tadqiqotlarida nutqiy nafasning rivojlanishi grammatik tizim, fonematik idrok va nutqning semantik tomonlari bilan birgalikda shakllanishi ko'rsatib berilgan [4, 58-b.]. Muallif duduqlanuvchi bolalarda jumla tuzish va fikrni izchil ifodalash jarayonida nafasning noto'g'ri taqsimlanishi kuzatilishini, bu esa nutqning uzilib qolishiga olib kelishini ta'kidlaydi [4, 76-b.]. Levina maktabi tomonidan ishlab chiqilgan korreksion yondashuvlarda nutqiy nafasni rivojlantirish bog'langan nutqni shakllantirishning asosiy tarkibiy qismlaridan biri sifatida qaraladi.

N.A. Vlasova va Ye.F. Rau duduqlanishni kompleks korreksiya qilish tizimini ishlab chiqib, logopedik ishda nafas mashqlarining muhim o'rin tutishini asoslab berganlar. Ularning metodikasida relaksatsiya, ritmik nutq, ovoz va nafas koordinatsiyasini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar markaziy o'rin egallaydi [3, 24-b.]. Tadqiqotchilar duduqlanuvchi bolalarda nafas chiqarishning qisqaligi, qo'shimcha nafas olish va nafas tutilishi holatlari tez-tez uchrashini qayd etib, bu holatlar nutq maromining buzilishiga sabab bo'lishini ko'rsatadilar [3, 39-b.]. Shuningdek, ular nutqiy nafasni bosqichma-bosqich rivojlantirish orqali bolaning kommunikativ faolligi ortishini alohida ta'kidlaydilar.

V.I. Seliverstov duduqlanishning klinik va pedagogik xususiyatlarini o'rganar ekan, nutqiy nafas buzilishlarini nutq apparati mushaklaridagi tortishish bilan bog'laydi. Olimning fikricha, duduqlanishda nafas va fonatsiya koordinatsiyasi izdan chiqishi natijasida bola nutq boshlanishidan oldin yetarli hajmda nafas ololmaydi, bu esa nutq davomida tez-tez to'xtalishlarga olib keladi [1, 52-b.]. Muallif nevroitik shakldagi duduqlanishda emotsional zo'riqishning kuchli ta'siri mavjudligini, nevrozsimon shaklda esa markaziy nerv tizimidagi organik yetishmovchiliklar nutqiy nafasning buzilishiga sabab bo'lishini ko'rsatadi [1, 67-b.]. Seliverstov logopedik mashg'ulotlarda individual yondashuvning zarurligini asoslab, nafas mashqlarini bolaning psixofiziologik holatiga moslashtirish lozimligini ta'kidlaydi.

V.T. Filimonova nutqiy nafasning shakllanish jarayonini nutq patologiyasiga ega bolalarda eksperimental jihatdan o'rgangan olimlardan biridir. Tadqiqot natijalariga ko'ra, maktabgacha yoshdagi duduqlanuvchi bolalarda nafas chiqarish hajmi va davomiyligi sog'lom tengdoshlariga nisbatan sezilarli darajada past bo'ladi [5, 41-b.]. Olim ayniqsa jumla darajasidagi nutqda qo'shimcha nafas olishning ko'payishi va so'zlarni nafas olish fazasida talaffuz qilish holatlari kuzatilishini qayd etadi [5, 56-b.]. Filimonova nutqiy nafasni rivojlantirishda artikulyatsion mashqlar, ritmik harakatlar va fonatsion mashqlarning uyg'un qo'llanilishi yuqori samaradorlik berishini ilmiy asoslab beradi.

Ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, duduqlanishda nutqiy nafas buzilishlari nafaqat nutqning texnik tomoniga, balki bolaning emotsional holati, kommunikativ faolligi va ijtimoiy moslashuviga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli zamonaviy logopedik yondashuvlarda nafasni rivojlantirish mashqlari kompleks korreksion ishlarining ajralmas qismi sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, maktabgacha yosh davrida nutqiy nafasni to'g'ri shakllantirish keyingi nutq taraqqiyoti va duduqlanishning barqarorlashib qolishining oldini olishda muhim pedagogik omil hisoblanadi.

Metodologiya

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi duduqlanuvchi bolalarda nutqiy nafasning rivojlanish xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan nazariy va amaliy yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida psixologik-pedagogik, logopedik hamda neyrofiziologik adabiyotlarni tahlil qilish metodlari qo'llanib, duduqlanishning nevroitik va nevrozsimon shakllarida nutqiy nafas buzilishlarining o'ziga xos jihatlari o'rganildi. Shuningdek, kuzatish, suhbat, logopedik diagnostika va qiyosiy tahlil metodlari asosida bolalarning nafas olish va chiqarish jarayonlari, fonatsiya hamda artikulyatsiya koordinatsiyasi baholandi. Nutqiy nafasning shakllanganlik darajasini aniqlashda jumlaning bir nafasda talaffuz qilish, nafas hajmi, nafas chiqarish davomiyligi va qo'shimcha nafas olish holatlariga e'tibor qaratildi. Korreksion ishlar jarayonida relaksatsion mashqlar, artikulyatsion gimnastika, fonatsion mashqlar hamda A.N. Strelnikovaning paradoksal nafas mashqlari elementlaridan foydalanildi. Olingan ma'lumotlar pedagogik va logopedik nuqtayi nazardan tahlil qilinib, nutqiy nafasni rivojlantirishning duduqlanishni korreksiya qilishdagi ahamiyati yoritildi.

Tadqiqot natijalari va muhokama

Nutqiy nafas og'zaki nutq jarayonida fikrlash tempi bilan uyg'un holda kechib, nutqni ichki rejalashtirish sohasi bilan chambarchas bog'langan va uning tashqi fiziologik ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Bolalarda nutqiy nafas rivojlanishi nutq taraqqiyoti bilan parallel tarzda shakllanadi: 3–6 oylikdan boshlab nafas tizimi ovoz reaksiyalariga moslasha boshlaydi va fonatsion-nafas mexanizmlarining dastlabki koordinatsiyasi yuzaga keladi. Maktabgacha yoshda bog'langan nutq va nutqiy nafas birgalikda rivojlanib, 3 yoshga kelib bola nafas chiqarish jarayonida 1–2 bo'g'inli sodda so'zlarni talaffuz qila oladi, biroq bu davrda nutqning notekisligi, qo'shimcha nafas olish va nafas tutilishi kabi holatlar artikulyatsiya va nafas harakatlari o'rtasidagi muvozanat yetarli emasligini ko'rsatadi. 6 yoshda bolalar 3–4 so'zli sodda gaplarni bir nafasda ayta boshlaydi, ammo nutq murakkablashganda nafas jarayonida uzilishlar yuzaga keladi. 10 yoshga kelib esa nutqiy nafas to'liq shakllanib, jumlaning bir nafas chiqarishda ifodalash va sintagmatik tuzilishga mos ravishda boshqarish imkoniyati paydo bo'ladi.

V.T. Filimonova maktabgacha yoshdagi duduqlanish, NTR va FFNRga ega bolalarda nutqiy nafasning shakllanganlik darajasini sog'lom tengdoshlari bilan qiyoslab o'rganib, NTRga ega bolalar nafas

chiqarish jarayonida asosan 1–2 bo‘g‘inli sodda so‘zlarni talaffuz qila olishini, jumlar esa ko‘pincha qo‘shimcha nafas olish tufayli uzilib qolishini aniqlagan. Bu esa nutqiy nafasning yetarli darajada rivojlanmaganligini ko‘rsatadi. Duduqlanishga ega bolalarda hatto qisqa gaplarni talaffuz qilishda ham tez-tez qo‘shimcha nafas olish yoki nafas olish paytida gapirish holatlari kuzatilib, bu nutqiy nafas va ovoz hosil qilish tizimlari o‘rtasidagi koordinatsiyani boshqaruvchi mexanizmlarning buzilganidan dalolat beradi. Umuman olganda, nutqiy patologiyaga ega bolalarda nafaqat verbal birliklarni o‘zlashtirish, balki nutqning grammatik tuzilmasi, intonatsiyasi va ayniqsa nutqiy nafasning rivojlanishi ham izdan chiqadi. Bu holat ayniqsa duduqlanish holatlarida yanada yaqqol namoyon bo‘ladi.

Duduqlanish keng tarqalgan va uzoq davom etuvchi nutq nuqsoni bo‘lib, nutq apparati mushaklarining tortishishi natijasida nutq tempi, ritmi va maromining buzilishi bilan namoyon bo‘ladi hamda asosan nutqning kommunikativ funksiyasidagi izdan chiqish bilan bog‘liq holda muloqot jarayonida yuzaga keladi. U ko‘pincha nutqning jadal rivojlanish davri bo‘lgan 2–6 yosh oralig‘ida paydo bo‘lib, ayrim hollarda organik yoki ruhiy-asab kasalliklari fonida ikkilamchi shaklda ham namoyon bo‘lishi mumkin. Duduqlanish etiologiyasiga yagona yondashuv mavjud bo‘lmasa-da, uning yuzaga kelishida yosh, nerv tizimi holati, nutqiy ontogenez xususiyatlari, genetik omillar va ruhiy jarohatlar muhim rol o‘ynashi tan olinadi. Klinik jihatdan u nevrotik va nevrozsimon shakllarga ajratiladi. Bunda duduqlanuvchi bolalar nutqiy rivojlanish darajasi bo‘yicha bir xil emas: ayrimlarida nutq rivoji yuqori, boshqalarida esa sezilarli darajada past bo‘lishi mumkin. Biroq ularning barchasida fikrni ifodalash, so‘z tanlash va ortiqcha birliklardan foydalanish bilan bog‘liq qiyinchiliklar kuzatiladi. Nevrotik shaklda bolalar leksik va grammatik vositalardan yetarli foydalana olsa-da, nutqdan vaziyatga mos foydalanishda nomuvofiqlik va emotsional fon ta‘siri seziladi; nevrozsimon shaklda esa bog‘langan nutqni rejalashtirish va ifodalash jarayoni murakkablashib, lug‘at zaxirasining cheklanganligi, gap tuzish va ularni bog‘lashdagi kamchiliklar, shuningdek, fonematik idrok va talaffuz buzilishlari kuzatiladi. Bu esa ayrim hollarda nutqning to‘liq rivojlanmaganligi bilan ham uyg‘unlashadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, duduqlanishning nevrozsimon shakliga ega bolalarda so‘z topishdagi qiyinchiliklar leksik zaxiraning yetishmasligi bilan bog‘liq bo‘lsa, monologik nutqdagi buzilishlar esa til ko‘nikmalarining yetarli darajada shakllanmaganligi bilan izohlanadi. Shu sababli duduqlanishning turli klinik shakllarida korreksion-pedagogik ishlar differensial yondashuv asosida tashkil etilishi zarur. Nevrotik shaklda asosan emotsional holatni boshqarish va psixologik zo‘riqishni kamaytirishga e‘tibor qaratilsa, nevrozsimon shaklda diqqat, xotira va boshqa psixik jarayonlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan uzoq muddatli korreksion ta‘sir muhim ahamiyat kasb etadi.

Duduqlanuvchi bolalarda nutqiy nafasning buzilishi alohida o‘rin tutadi. Bu holat nafas tutilishi, diafragma va ko‘krak qafasi mushaklarining tortishishi, nafas hajmining yetarli emasligi, ekspiratsiyaning qisqaligi hamda nafas va fonatsiya o‘rtasidagi koordinatsiyaning shakllanmaganligi bilan tavsiflanadi. Bundan tashqari, nonutqiy nafas ham yuzaki, noturg‘un va emotsional ta‘sirlarga yuqori darajada sezgir bo‘ladi. Tadqiqotlar nutqiy nafasdagi buzilishlar nafaqat bolalarda, balki kattalarda ham saqlanib qolishini hamda ayrim hollarda nutq tortishuvsiz kechadigan vaziyatlarda ham kuzatilishini tasdiqlaydi.

Nevrotik shaklda ayrim hollarda oddiy so‘zlarni talaffuz qilishda nafas va fonatsiya koordinatsiyasi nisbatan saqlangan bo‘lsa, nevrozsimon shaklda artikulyatsiya va fonatsiya o‘rtasidagi muvofiqlik sezilarli darajada buziladi. Jumla darajasidagi nutqda esa har ikkala shaklda ham nutqiy nafasning izdan chiqishi kuzatiladi. Duduqlanuvchilarda nutqdan oldin yetarli hajmda nafas olinmasligi, paradoksal nafas harakatlari, so‘zlarni nafas olish fazasida talaffuz qilish kabi holatlar nutqning uzluksizligi va mazmuniy yaxlitligini buzadi. Bunday holatlar ko‘pincha havo yetishmasligi bilan emas, balki mavjud havoni noto‘g‘ri taqsimlash bilan bog‘liq bo‘ladi. Shuningdek, tadqiqotlarda nutqqa tayyorgarlik bosqichidayoq diafragma faoliyatida patologik reaksiyalar yuzaga kelishi aniqlangan bo‘lib, bu holat nutq mexanizmlarining buzilishida muhim omil sifatida baholanadi. Umuman olganda, nutqiy nafas me‘yoriy rivojlanish jarayonida tabiiy ravishda shakllansa, duduqlanishda uning to‘liq tiklanishi har doim ham kuzatilmaydi. Shu sababli rehabilitatsiya jarayonida logopedik, psixoterapevtik va klinik yondashuvlarni birlashtirgan kompleks tizimdan foydalanish zarur. Bunday yondashuv organizmni umumiy sog‘lomlashtirish, motorika va nafas-ovoz koordinatsiyasini rivojlantirish, emotsional holatni boshqarish hamda ijtimoiy moslashuvni ta‘minlashga xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi duduqlanuvchi bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlarning dastlabki kompleks tizimlaridan biri N.A. Vlasova va Ye.F. Rau tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, unda rehabilitatsiyaning kompleks metod tamoyillari ilmiy asoslangan va hozirgi kunda ham o‘z ahamiyatini saqlab qolgan. Keyinchalik V.I. Seliverstov tomonidan taklif etilgan yondashuvda individual korreksion

ta'sirga, bolaning o'z nutqi va xulqi ustida ongli ishlashiga hamda logopedik mashg'ulotlarni bolaning mavjud nutqiy imkoniyatlariga tayangan holda tashkil etishga alohida e'tibor qaratilgan.

R.Ye. Levina maktabi tomonidan ishlab chiqilgan tizim esa ta'lim-tarbiya jarayonini bog'langan nutqni rivojlantirish va psixik jarayonlarni qayta shakllantirish bilan uyg'unlashtirishga asoslangan. I.G. Vigodskiy, Ye.L. Pellingner va L.P. Uspenskiy tomonidan yaratilgan maxsus mashqlar hamda o'yinlar tizimi relaksatsiya, sukut rejimi, nutqiy nafasni shakllantirish, qisqa va yoyiq gaplardan foydalanish hamda erkin muloqotni rivojlantirishga xizmat qiladi. L.M. Krapivina esa ayniqsa 2–4 yoshdagi bolalar bilan ishlashda umumiy, mayda va artikulyatsion motorika, fonatsion nafas, intonatsiya, lug'at boyligi hamda grammatik tuzilmani rivojlantirishga qaratilgan differensial yondashuv zarurligini ta'kidlaydi. Shunday qilib, nutqiy nafasni rivojlantirish duduqlanuvchilar bilan olib boriladigan kompleks korreksion ishlarning markaziy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. U nutqning maromli va barqaror kechishini ta'minlaydi, shuningdek, nafas mashqlari psixik va somatik holatga ijobiy, relaksatsion ta'sir ko'rsatadi. Shu bois XIX asr oxiridan boshlab nafas mashqlari barcha davolovchi va pedagogik metodikalarning muhim tarkibiy qismi sifatida qo'llanib kelinmoqda. Duduqlanishning nevroitik va nevrozsimon shakllarida nutqiy nafasni rivojlantirish ko'nikmalari turli tezlikda shakllanadi. Nevrotik shaklda nafas va fonatsiya o'rtasidagi koordinatsiya nisbatan tez tiklansa, nevrozsimon shaklda bu jarayon ancha murakkab va sekin kechadi. Shu bilan birga, har ikkala holatda ham nutqiy nafasni an'anaviy mashqlar yordamida shakllantirish uzoq davom etuvchi va har doim ham barqaror natija bermaydigan jarayon bo'lib, bolalar o'zlashtirilgan nafas ko'nikmalarini real nutqiy vaziyatlarda qo'llashda qiyinchiliklarga duch keladilar.

Amaldagi metodikalarning aksariyati asosan nafas chiqarish jarayoniga yo'naltirilgan bo'lib, nafas olishning tezligi va chuqurligini rivojlantirish masalasi yetarli darajada e'tiborga olinmaydi. Bu esa nafas tizimini kompleks shakllantirishga to'sqinlik qilishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan A.N. Strelnikovaning paradoksal nafas mashqlari alohida qiziqish uyg'otadi. Mazkur metodikada an'anaviy yondashuvlardan farqli ravishda asosiy urg'u faol faza hisoblangan nafas olishga qaratiladi: burun orqali qisqa, keskin va shovqinli nafas olinadi, nafas chiqarish esa ixtiyoriy va passiv tarzda amalga oshiriladi. Mashqlar ritmik harakatlar bilan uyg'unlashtirilgan holda bajariladi. Ushbu tizim sog'lomlashtiruvchi xususiyatga ega bo'lib, turli nafas va ovoz buzilishlarida, jumladan duduqlanish holatlarida ham ijobiy natijalar berishi mumkin. Biroq amaliyotda logopedlar tomonidan uning samaradorligi bir xil baholanmaydi. Bunga sabab sifatida nutqiy nafasdagi o'zgarishlarni baholash mezonlarining yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi hamda maktabgacha yoshdagi bolalar uchun moslashtirilgan aniq metodik tavsiyalarning cheklanganligi ko'rsatiladi. Shu sababli nutqiy nafasni rivojlantirish duduqlanishni korreksiya qilishning muhim tarkibiy qismi bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, A.N. Strelnikova metodikasini bolalarning yosh, individual va psixologik xususiyatlariga moslashtirish, uning logopedik amaliyotdagi samaradorligini ilmiy asosda o'rganish va takomillashtirish bugungi kunda dolzarb ilmiy-amaliy muammolardan biri hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi duduqlanuvchi bolalarda nutqiy nafasning yetarli darajada shakllanmaganligi nutqning ravonligi, ritmi va kommunikativ yaxlitligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Nutqiy nafas fonatsiya va artikulyatsiya jarayonlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, uning buzilishi nafas va ovoz koordinatsiyasining izdan chiqishi, qo'shimcha nafas olish, nafas tutilishi hamda nutqning uzilib qolishi kabi holatlarda namoyon bo'ladi. Ayniqsa, nevroitik va nevrozsimon duduqlanish shakllarida ushbu buzilishlarning namoyon bo'lish darajasi turlicha kechib, bolalarning nutqiy hamda psixoemotsional holatiga bevosita ta'sir qiladi. Nutqiy nafasni rivojlantirishga qaratilgan logopedik mashqlar, relaksatsion usullar, ritmik harakatlar va fonatsion mashg'ulotlar bolalarda nutqning maromli kechishini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Nafas olish va chiqarishni to'g'ri tashkil etish, diafragma faoliyatini faollashtirish hamda nutqiy nafasni avtomatlashtirish bolalarning erkin muloqotga kirishishi va nutq davomiyligini boshqarishiga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Селиверстов В.И. Заикание у детей. – М.: Владос, 1997. – 304 с.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Педагогика, 1982. – 287 с.
3. Власова Н.А., Рау Е.Ф. Методика логопедической работы при заикании у детей. – М.: Просвещение, 1983. – 191 с.
4. Левина Р.Е. Нарушения речи у детей. – М.: Просвещение, 1968. – 368 с.
5. Филимонова В.Т. Формирование речевого дыхания у детей с нарушениями речи. – М., 2000. – 156 с.